

ՎԱՐԻՉ ԽՄԲԱԳԻՐ
Յակոբ Պալեան

ՓՈԽ ԽՄԲԱԳԻՐ
Մեղա Գրիգորեան

ԽՄԲԱԳՐԱԿԱՆ ԿԱԶՄ
Անուշ Թրուանց (Լիբանան)
Սարգիս Կիրակոսեան (Լիբանան)
Մովսէս Հերկելեան (Լիբանան)
Հրանդ Մարգարեան (Միացեալ Նահանգներ)
Արքմենիկ Նիկողոսեան (Հայաստան)
Յարութիւն Պերպէրեան (Գանատա)
Յակոբ Տէր Ղուկասեան (Լիբանան)
Զաքար Քէշիշեան (Լիբանան)

Գեղարուեստական նկարներու
ընտրութիւն՝ Մովսէս Ծիրանի

Էջաղրում
Անի Փէիլիվանեան-Սարգիսեան

Հասցէ՝
Պուրձ Համուտ
Ծաղգոյեան կեդրոն
Բ. յարկ
E-mail:
pakin@hamazkayin.com
Հեռ. 00961-1-241072

Տպագրութիւն՝
Համազգայինի
«Վահէ Սէթեան»
տպարանի

Յրուումի կեդրոն՝
Համազգայինի
Գրատարած,
Ծաղգոյեան կեդրոն,
Պուրձ Համուտ
Հեռ. (01) 241263/4
Ֆաքս՝
(01)260329
Փոստարկղ՝
80-1096 Պ. Համուտ
E-mail:
imphamaz@inco.com.lb

Հրատարակութիւն
Համազգայինի
Կեդրոնական Վարչութեան

ԲԱԳԻՆ

ԱՊՐԻԼ, ՄԱՅԻՍ
ՅՈՒՆԻՍ 2010
ԽԸ. ՏԱՐԻ, ԹԻԻ 2

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹԻՒՆ

ԱԶԳԱՅԻՆ, ՄՇԱԿՈՒԹԱՅԻՆ, ԳՐԱԿԱՆ
ԵՒ ՍՏԵՂԾԱԳՈՐԾԱԿԱՆ ՈՒՂԻՆԵՐՈՒ ՎՐԱՅ - Բ. - 1

«ՀԱՅ ԿՆՈՋ ՏԱՐԻ»

ՄԻ ՍՈՌԱՅՈՒԱԾ ԵՐԵՄԱԿԸ ՀԱՅ ԿՆՈՋ ՀԱԽԱՔԱԿԱՆ ԿԵՐԱՊԻՐ - ՌՈՒԲԻՆԱ
ՓԻՐՈՒՄԵԱՆ - 3

◆ ԱՐՁԱԿ

ԶՐՈՅՑ ԿԵՐԱԿԻՆ ՀԵՏ - ԼԱԼԱ ՄԻՍԿԱՐԵԱՆ-ՄԻՆԱՍԵԱՆ - 8

ԶՈՒԱՐԹ ՄԱՅՐԻԿԸ - Յ. ՄԻՔԱՅԷԼԵԱՆ - 12

ԿԱՐԱ-ՋՈՐՁԷ - ՅԱԿՈԲ ԱՐՔ. ԳԸԼՆՃԵԱՆ - 17

◆ ԲԱՆԱՍՏԵՂԾՈՒԹԻՒՆ

ԱՆՇԱՐԺ ԱՌԱՌՕՏ (ՇԱՐՔԻՑ)- ԿԱՄԻԼԱ - 22

ՈԳԵՇՈՒՆՉ ԽՕՍՔԵՐ ՖԼՈՐԱՆՍ ՆԱՅԹԻՆԿԷՅԼԻՆ - ՅԱԿՈԲ ՄԱՆՈՒԿԵԱՆ - 25

ԱԶՔԵՐ, ԱՆԺՄԱՆԱԿ, ՔՆԱՐԻԴ..., ՆԿԱՐԻԴ..., ՔԱՂՅՐԻԿ... - ԽԱՅԻԿ ՏԷՏԷԵԱՆ - 27

◆ ԳՐԱԿԱՆԱԳԻՏԱԿԱՆ

ԿՆՈՋ ՑԵՂԱԿԵՐՏՄԱՆ ԳՈՐԾԱՌՈՅԹԸ ԴԱՆԻԷԼ ՎԱՐՈՒԺԱՆԻ «ՑԵՂԻՆ ՄԻՐՏԸ»
ԺՈՂՈՎԱԾՈՒՈՒՄ - ԱԼԱ ԽԱՌԱՏԵԱՆ - 31

◆ ՆՈՐ ԳԻՐՔԵՐՈՒ ՀԵՏ

ՅԱԿՈԲ ԽԱՅԻԿԵԱՆԻ «ԼՈՒՍԱՄԻՆԻ ՕՐԱԳՐՈՒԹԻՒՆԸ» ԿԱՄ

ՑԵՂԱՍՊԱՆՈՒԹԵԱՆ ՍԸ ՇԱՐՈՒՆԱԿՈՒԹԻՒՆԸ - ՅԱՐՈՒԹԻՒՆ ՊԷՐՊԷՐԵԱՆ - 39

◆ ԱՐԽԻՒԱՅԻՆ ՆԻԻԹԵՐ

ԻՆԶԵՐ ԿԸՍԵՆ ԱՒԵՏԻՔ ԻՍԱՀԱԿԵԱՆԻ ՆԱՄԱԿՆԵՐԸ - Յ. ՊԱԼԵԱՆ - 44

◆ ՄԻԶԱԶԳԱՅԻՆ

ՈՒՆՍԻ ԷԼ-ՀԱԺ - 51

ՈՒՆՍԻ ԷԼ-ՀԱԺ ԿԱՄ ՄԻՐԵՐԳՈՒԹԵԱՆ ԱՐՇԱԼՈՅՍԸ - Ս. ԿԻՐԱԿՈՍԵԱՆ - 52

ՈՒՆՍԻ ԷԼ-ՀԱԺԻՆ ԵՐԵՔ ԲԱՆԱՍՏԵՂԾՈՒԹԻՒՆ - ՀԱՅԱՅՈՒՑ՝ Ս. ԿԻՐԱԿՈՍԵԱՆ - 54

ՀՈՐՀԷ ԼՈՒԻ ՊՈՐԿԷՍ - «ԲԱՔԵԼՈՒՆԻ ՄԱՏԵՆԱԴՐԱՆԸ» - ԹԱՐԳՄ.Մ. ԵՐԱՄԵԱՆ - 64

◆ ԱՐՈՒԵՍ

ԵՆԻՐՈՋ՝ (ԵՆԻՐԻ ԳԸՈՐԳԵԱՆ) ՅԱՄ ՈՒ ԵՐԱՋ ԴԱՅՈՂ ՄԵԾ ՆԿԱՐԻՉԸ - Յ. ՊԱԼԵԱՆ - 70

ԵՆԻՐՈՋԻ ԽՈՐԻՄԱՍՏ ԽՈՐՀՐԱՆՇԱՆՆԵՐԸ - ԴՈԿՏ. ՄՈՎՍԷՍ ԾԻՐԱՆԻ - 73

◆ ԳԻՐՔԵՐՈՒ ՀԵՏ - 80

Կարգի նկար՝
«Միտք պարտաւորած»
Գարձ Եւստովի

ՄԻ ՄՈՌԱՅՈՒԱԾ ԵՐԵՍԱԿԸ ՀԱՅ ԿՆՈՋ ՀԱՒԱՔԱԿԱՆ ԿԵՐՊԱՐԻ

«Բագին»ի խմբագրությունը արձագանգելով Ն.Ս.Օ.Տ.Տ. Արամ Ա. վեհափառի «Հայ կնոջ տարի» կոչին, հարցաշար մը պատրաստեց եւ յղեց հայ իրականութեան մօտէն առընչուող գրող-մտաւորական, թէ գրականութեամբ ապրող ուսուցիչ-հանրային գործիչ երեւելի եւ վաստակաշատ քանի մը տասնեակ գրիչներու, որոնցմէ լոյսին կը բերենք վերլուծաբան-մտաւորական Ռ. Փիրումեանի ներկայացուցած պատասխան-յօդուածը:

Հայ գրականութեան մէջ հայ կնոջ դերի ու տեղի մասին պատշաճ ուսումնասիրութիւնները այլոց թողնելով, «Բագին»ի ընձեռած առիթը ցանկանում եմ օգտագործել վեր հանելու մի մոռացուած երեսակը հայ կնոջ հաւաքական կերպարի: Այսպիսով՝ փորձ պիտի կատարեմ ամբողջացնելու պատմութիւնից ու գրականութեան ընդմիջից մեզ հասած հայ կնոջ կերպարը, որ պիտի ճանաչել լիակատար եւ անկեղծօրէն՝ իրապէս արժէքաւորելու համար հայ կնոջ տարին: Եղեռնից անցած եւ իսլամ ընտանիքներում իրենց կեանքը շարունակող հայ կնոջ մասին է խօսքս: Ի՞նչ գիտենք նրանց մասին: Չէ՞ որ դրանք էլ հայ էին եւ հայ մնացին:

Հայ եւ օտար գրականութիւնն ու պատմագրութիւնը բազմաթիւ օրինակներ ունեն Եղեռնից անցած հայ կնոջ մասին, յիշատակումներ նրա անանձնական զոհաբերութեան եւ բարոյական բարձր սկզբունքների մասին, որպէս կին, որպէս մայր, նրա գերմարդկային կեցուածքի ու ընթացքի մասին: Այդ կանանցից ու աղջիկներից ոմանք այդպէս էլ զոհ գնացին անասելի տառապանքներին, չղիմացան սովին, ծարաւին, հիւանդութիւններին, ցրտին ու տաքին եւ դահիճների վայրագ վերաբերմունքին: Մեռան...: Ու մենք այսօր ցաւով ու երկիւղածութեամբ նրանց յիշատակն ենք խնկարկում: Իսկ ոմանք հրաշքով վերապրեցին, մի կերպ ազատ աշխարհ հասան,

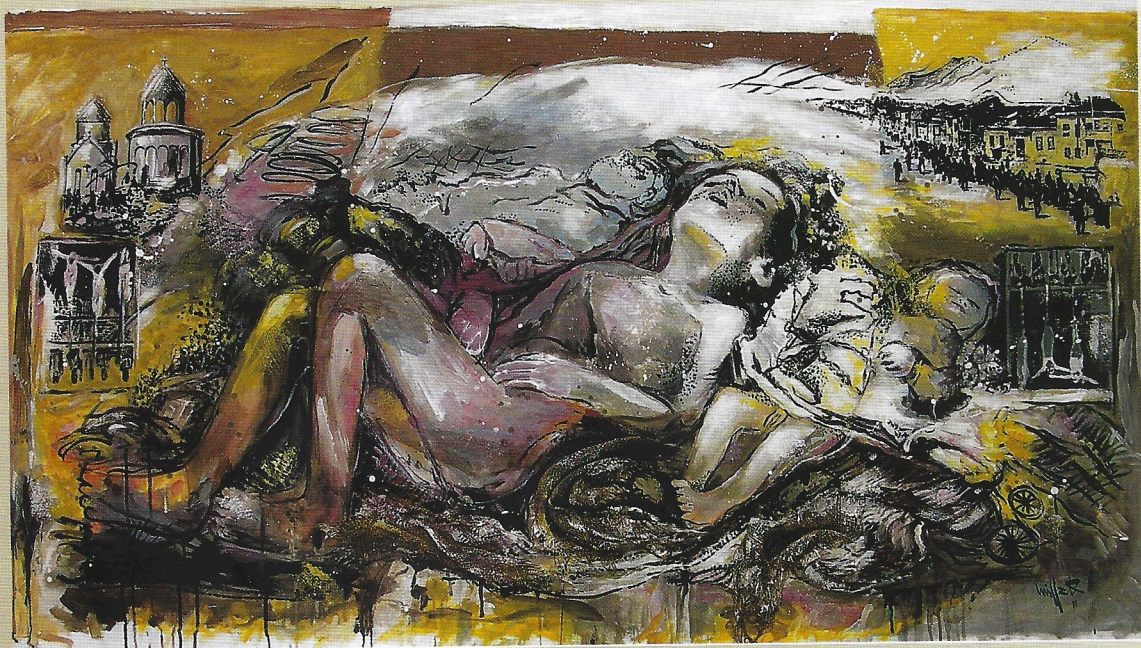
նոր կեանքի մէջ մտան ու ընտանիքներ կազմեցին: Դրանք մեր մայրերն են, մեծմայրերը, որ այսօր այլեւս չկան: Կենդանի նահատակների այդ սերունդը անցել է արդէն, մեզ թողնելով իր եղերական յուշերը ու իր պատգամը՝ չմոռանալ, չներել:

Եղեռնի գրականութեան մէջ անխուսափելիօրէն հանդիպում ենք նաեւ բացասական կերպարանաւորումներին՝ հայ կինը բարոյական անկման մէջ: Հայ կինը միայն ապրելու տենչով, իր ճղճիմ գոյութիւնը քարշ տալու սիրոյն պատրաստ որեւէ նուաստացում կրելու, գոհելու իր բարոյական ու ազգային բոլոր սկզբունքները: Ափսոսանքով ու մի քիչ էլ խորշանքով ենք կարդում դրանց մասին:

Ինչ որ ուսումնասիրման կամ յիշատակման չի արժանացել դա այն կինն է, կամ դեռատի աղջիկը, որ առեւանգուել է, կամ մի քանի զրուշով ստրուկների շուկայից գնուել կամ թուրքի ու քուրդի միջոցով նախճիրից «ազատուել» ու տուն է տարուել: Ջարդ ու սպանդից ֆիզիքապէս փրկուած այդ կինը կարողացել է արդեօք բնական կեանք վարել, թուրքի ու քուրդի կին դառնալ, նրանից յղացած երեխաներին ծնել ու մեծացնել ու չյիշել թէ դրանք մարդասպանի սերունդ են: Տաս-տասներկու տարեկանում շարունակական սեռային կեանքի պարտադրուած հայ աղջիկը ինչպէ՞ս է կարողացել այդ ահռելի փորձառութեան հետ համակերպուել: Այդ հայ կանայք ինչպէ՞ս են կարողացել մոռանալ իրենց ինքնութիւնը, անգամ անունը, ու դաւանանքը, սերնդէ սերունդ իրենց փոխանցուած աւանդութիւնները, աղօթքները, հայու Աստուածը, ու դաւանել Ալլահին. հենց այն Ալլահին, որին աղօթելով, նրանից ուժ ու քաջալերանք հայցելով էր թուրքը հային կոտորում: Ինձ համար, այս կանայք վաղուց մոռացուած ու մեզ համար անծանօթ մնացած մի մասնիկն են հայ կնոջ բազմազան, բազմերանգ ու բազմակողմանի հաւաքական կերպարի: Թող ամբողջական լինի կերպարը հայ կնոջ, որին Արամ Ա. Վեհափառ Հայրապետը 2010 թուականն է նուիրել:

Այնքան շատ են օրինակները եւ զարմանալիօրէն աւելի յաճախ թուրք մերօրեայ գրականութեան մէջ: Երրորդ սերնդին պատկանող թաքուն հայ Սուլթանը յիշում է թէ իր հօրաքոյրը ինչպէս յաճախ կրկնում էր լալագին, «իմ աչքի առջեւ քուրդը ամուսնուս սպանեց եւ ինձ պարտադրեց իր կինը դառնալ: Ես իմ կեանքը ազատելու համար ամուսնուս սպանողի կինը դարձայ: Երբեք չպիտի ներեմ այդ մարդուն՝ իմ երկու զաւակների հօրը»: Երևանդ Օտեանը յիշում է բռնի կրօնափոխ կանանց հետ իր հանդիպումը աքսորի ճամբին եւ փոխանակած բառերը, «այդ բառերը ընդհանրապէս անէծքներ էին իրենց նոր ամուսիններուն ուղղուած»: Գրիգորիս Պալաքեանը իր աքսորի ճամբին յիշում է բռնի կրօնափոխ կանանց, որոնք իրենց կեանքը վտանգելով, գաղտնի ուտելիք էին հասցնում աքսորեալների կարաւաններին: Սեդրակ Բաղդոյեանը գրում է Սիրունի մասին, իր անուան պէս գեղեցիկ մի աղջիկ: Նա համաձայնուել էր կարաւանի հրամանատար՝ թուրք Իպոչ Պէյի հետ գնալ՝ եթէ նա ընդունէր իր հետ տանել նաեւ Սիրունի պատիկ եղբօրը եւ ընտանիքի մնացորդացին: Բաղդոյեանը չի հաւատում, թէ

Սիրունը կարող էր կրօնափոխ դառնալ: Կրօնափոխ եղա՞ւ: Թուրքի հարձը, կինը, կամ սիրունին դարձա՞ւ: Երեխաներ ծնե՞ց: Խարբերոցի մի հայ կին արարի կին էր դարձել ու արդէն երեք զաւակներ ունէր նրանից: «Կեանքիցս աւելի եմ սիրում զաւակներիս. ինչպէ՞ս թողնեմ նրանց ու ձեզ հետ փախ-
չեմ», լալով խոստովանել էր հայ վերապրողների խմբին, որոնք պատերազ-
մից յետոյ Թել-Աֆարից դէպի Մուսուլ էին անցնում: Սեհեր/Հրանուշը,
Ֆեթհիէ Չեթինի մեծ մայրը, առիթն ունէր Ամերիկա գալու եւ իր ընտանի-
քին միանալու. բայց նախընտրեց մնալ ու հաւատարմօրէն ծառայել իր
ամուսնուն ու զաւակներին: Պատերազմից յետոյ շատերին այսպիսի առիթ-

«Մայր Հայրենիք»
ԱՐԱՄ ԽԱՇԱՏՐԻԱՆ

ներ ներկայացուեցին, բայց քչերը ընդառաջեցին: Ի՞նչ էր պատճառը, ան-
սահման սէր ու գոհաբերութիւն դէպի իրենց միս ու արիւն երեխաները.
թէ՞ դրսում սպասող անորոշ ճակատագրի սարսափ: Կամ գուցէ մի աւելի
խոր պատճառ: Դրսում արդէն մոռացուել էին նրանք, գուցէ նոյնիսկ մե-
ռած էին սեպւում: Եթէ փախչէին, եթէ վերապրող մնացորդացին միանա-
լին, գաղտնիքը պիտի բացայայտուէր իր ամբողջ տգեղութեամբ՝ բռնաբա-
րում, ստորացում, նուաստացում, պարտադրուած կրօնափոխութիւն,
ամուսնական կապ, յետոյ գուցէ եւ աստիճանաբար սէր եւ կամաւոր սեռա-
յին կապ իսլամ ամուսնու հետ: Աւելի լաւ չէ՞ր միայնակ տառապել ու
գաղտնիքը գերեզման տանել:

Գիտենք այսօր թէ թուրք ոճրագործները, որպէս ցեղասպանութեան հա-
տու գործիք, իրենց գոհերից նախ իլեցին մարդկային բոլոր յատկութիւննե-
րը, նրանց անարժան արարածների վերածեցին. այդպէս, դրանց սպանելը
աւելի դիւրին կը լինէր: Այս նուաստացումներն ու ամօթանքի զգացումնե-

ըր ամենադժուարին արգելքներն էին, որոնց յաղթահարելով միայն կարելի պիտի լինէր մարդկային հասարակութեան վերագտնալ ու որպէս սովորական մարդ ապրել: Շատերին չյաջողուեց:

Գիտենք այսօր նաեւ, թէ բռնաբարութիւնն ու սեռային ոտնձգութիւնները, երկարատեւ սեռային կեանքի պարտադրանքը որքան տարածուած երեւոյթներ էին ցեղասպանութեան տարիներին: Դրա պատճառը այն չէր միայն որ տեղահանութիւններից ու ջարդից առաջացած իրավիճակը թուրքին ու քուրդին ազատութիւն էր տուել, մինչ այդ արգելուած ու անհասանելի պտուղ համարուող, հայ կնոջ ենթարկել իր սեռային ախորժակը գոհացնող, իր հիւանդ երեւակայութեան թելադրանքներին: Ճիշդ է, սեռային անյագուրդ բնագոյր կար. բայց կար նաեւ վերից եկած կարգադրութիւնը հայ կանանց եւ մանր երախաներին իսլամ տներում տեղաւորելու: Եւ դա Հենրի Մորգենթաուի կարծիքով ցեղային բարեփոխում էր առաջադրում՝ «հայու արիւնը թուրք ժողովրդին խառնելը ծինային մեծ նշանակութիւն պիտի ունենար ամբողջի վրայ»:

Սա ցեղասպանութեան տարիներին էր: Հետագայում, կարծես նացիական դադափարախօսութեան ազդեցութեան տակ, ձուլումի քաղաքականութիւնը փոխուեց: Արհամարհանք դէպի հայը եւ ընդհանրապէս այլազգը դարձաւ թուրք հասարակութեան վարքագիծը: Ֆեթհիէ Չեթինը վկայում է, թէ թուրքերը խուսափում էին ամուսնական կապ հաստատել այն ընտանիքների հետ, որոնց մէջ հայի արիւն կար: Նման ընտանիքների երկրորդ երրորդ սերունդները փորձում են դոնէ պաշտօնական արձանագրութիւններում ջնջել այդ պատկանելիութիւնը որպէսզի ազատուեն խտրականութիւնից, որպէսզի հասարակութեան մէջ իրենց վերելքը անդադար արգելքի չհանդիպի: Մաքրարիւն թրքութիւնը (եթէ նման բան գոյութիւն ունի) այսօր էլ դեռ մեծ խնդիր է թուրքիայում եւ ծայր աստիճանի քաղաքականացւած: Իշխանութեան անդամի կամ կառավարական բարձր պաշտօնեայի համար ամենամեծ վիրաւորանքն է նրա հասցէին հայկական ծագում ունենալու յերիւրանքը չպրտելը:

Թուրք պատմագրութիւնը, գրականութիւնն ու մամուլը երկար ժամանակ լուռ մնացին եւ չանդրադարձան իսլամ հարեմներում տուալտող հայ կանանց կեանքի պատմութեան մասին: Դրութիւնը փոխուած է: Հրանտ Դինքը համարձակութիւնն ունեցաւ քաջալերելու հայ ծագում ունեցող անհատներին՝ բացայայտել գաղտնիքը եւ տէր կանգնել իրենց իրական ինքնութեանը: Հրանտ Դինքը տեսնում էր խառնածինների հսկայ թիւը, տեսնում էր թրքութեան հասկացութեան փլուզումը եւ ինքնութեան տալանալը թուրքիայում. «Ժամանակի ոգին է», գրում էր. «Այսօր շատերն են դեգերում իրենց ինքնութեան լաբիրինթոսում»: Ժամանակի ոգին է պարտադրել Այշէգիւլ Ալթընային ու Ֆեթհիէ Չեթինին հաւաքել աւելի քան 200 խառնածինների պատմութիւնն ու հրատարակել Թոռունլար (Թոռները, 2010) հաւաքածոն: Ժամանակի ոգին է, որ մղեց Ենի Աքթուէլ թերթին 2007ին հրապարակելու մի ամբողջ շարք հայի արիւն ունեցողների խոստովանութիւն-

ներ: Բացառապատումները միշտ էլ դրական արդիւնքների չեն հասնում: Մեծ է թիւը այն անհատների, որոնք իրենց հայ արմատները ուրանալու փոյթով միանգամայն հակառակ դիրք են բռնում ու հայութեան թշնամի դառնում: Վերջերս էլ, որ Դոդու Փերինչեքը Շուեցարիայում դատապարտուեց բացէ ի բաց Հայոց ցեղասպանութեան իրողութիւնը ժխտելու համար: Նրա մեծմայրը հայ էր:

Հակազդեցութիւնը դէպի որ կողմն էլ որ թեքուի, մի բան յստակ է՝ Թուրքիան ինքնութեան տագնապ է ապրում: Իշխանութիւնները չեն կարող այլեւս թուրք հասարակութեան միատարրութեան վրայ պնդել: Թուրք քաղաքացու բնութագրումը՝ ազգութեամբ թուրք, կրօնով իսլամ, կատակ է՝ ի համեմատութիւն երկրի բազմազգ ու բազմակրօն հասարակութեան:

Շարժումը սկսուած է ներսից: Հայ կանայք՝ այսօրուայ հազարաւոր թուրք քաղաքացիների հայ մեծմայրերը կատարել են իրենց դերը: Որոշ պարագաներում տառապագին լռութեամբ, այլ պարագաներում ընտանիքի մի վստահուած անդամին պահ տալով իրենց յուշերը՝ մանրամասնութեամբ փոխանցել են կատարուած ցեղասպանութեան իրողութիւնը: Հրաբուխը պայթել է եւ աւելի ուժգնութեամբ պիտի հոսի երբ երկիրը աւելի մօտենայ ժողովրդավարութեան: Հայոց ցեղասպանութեան եւ թուրք վայրագութիւնների այս դժբախտ «զոհերը» կարծես կենդանացել են այսօր՝ թրքութեան հասկացութեան եւ թուրք ազգային ինքնութեան հիմերը շարժելու:

Միթէ՞ չի արժում ուսումնասիրութիւններ նուիրել վեր հանելու համար այս դժբախտ կանանց թաքնուած կերպարը:

Միթէ՞ չէր արժում այս կարճ գրութեան ճամբով բացառապատել ցայժմ արգիլւած եւ մեզ անծանօթ մասնիկը հայ կնոջ հաւաքական դիմանկարի:

Եւ սա դեռ սկիզբն է:

ՌՈՒԲԻՆԱ ՓԻՐՈՒՄԵԱՆ

Լոս Անճելըս

Աղբիւրների եւ կատարուած յղումների համար, տես՝

Ռուբինա Փիրումեան, *And Those Who Continued Living in Turkey after 1915* (2008):

Ռուբինա Մելքոնեան, «Հայերի բռնի իսլամացումը ցեղասպանութեան տարիներին» (2010):